

Az „Én” és a design kapcsolata

Berta-Szénási Panna

**Pannon Egyetem Modern Filológiai és
Társadalomtudományi Kar**

Szabad bölcsész III. évfolyam

András Ferenc, PhD, egyetemi adjunktus

„A világ közepére helyeztelek benneteket, hogy amikor körülnéztek, könnyebben lássátok a létezőket. Olyan létezőnek teremtettelek benneteket, amely se nem égi, se nem földi... hogy magatokat formálhassátok meg és hogy felülkerekedhessetek önmagatokon.”¹

Környezetünk megteremtésekor kevés esetben gondolunk annak mélyebb, szellemi hátterére. A legtöbb esetben kizárólag a funkció által szabott igényeket valósítjuk meg. A kérdés az, hogy ki, mi, illetve milyen módon határozza meg ezeket a funkcionális, működési elveket. Az idézett gondolat meglátásom szerint az ember legfontosabb tulajdonságára utal, amely egyben elsődleges feladata, így minden más cselekedetének alapja: önnön maga megformálására. Írásomban az etika és a design funkciórendszereinek összefüggéseit vizsgálom. Arra a kérdésre keresek választ, hogy a design a tárgyalkotáson túl milyen más feladatot lát el, illetve ezen keresztül miképpen befolyásolja a cselekvő embert, annak etikai szemléletét. Jelen dolgozatom eddig megszerzett ismereteim egy részterületét tartalmazza.

Egy konkrét példa segítségével igyekszem feltárni a két terület módszereinek közös vonásait. Ludwig Wittgenstein, a 20. század nagyhatású nyelvfilozófusának munkásságára az etikai nézetek mellett mérnöki, illetve tervezői szemlélete is hatással volt. Érdeklődési köreinek sokszínűsége, az általa használt kifejezési módszerek egy-egy formáját is meghatározták. Dolgozatomban egyszerre koncentrálok a két területre: egyrészt a filozófiai gyakorlatra, másrészt a tervezői elméletre. És fordítva: a filozófiai elméletre és a tervezői gyakorlatra. A szavak és jelzőik felcserélésével a hipotézisemet fogalmazom meg: Ludwig Wittgenstein filozófiai gyakorlata és a tervezői szemlélete közös alapokra épül – a lényeg kimondhatatlanságnak problémájára.

Dolgozatom három fő egysége a számomra három legfontosabb gondolati egység felől közelít a design jelensége felé. Az első részben az ember és környezetének sajátos kapcsolódási pontjaira világítok rá a teljesség igénye nélkül. Fontos számomra, hogy a téma feldolgozása hű maradjon Wittgenstein munkásságához, legyen szó filozófiájáról vagy építészetéről. A második szakaszban egy, a téma szempontjából központi fogalom, a rend helyét határozom meg, abban a végtelennek tűnő térben, amelyet egyrészt az „Én”,

¹ Tatarkiewicz, W. (2000): *Az esztétika alapfogalmai*. Kossuth Kiadó, Budapest. 9.

másrészről a design, harmadrészről pedig Wittgenstein értelmezése jelenthet. A harmadik rész egyfajta konklúzióval szolgál, amely az ember és környezete közötti hasonlóságok rendszerét, egy a filozófiában alapfogalomnak tekinthető fogalomban összegzi: azonosság. Eddigi nézeteim szerint ez a fogalom egyszerre ragadható meg mind emberi, mind bölcséleti, mind pedig alkotói oldalról.

A dolgozat témájának kiválasztásakor nagyban motivált az Osztrák Kulturális Fórum által 2012. évben szervezett *Reconstructing Wittgenstein* című konferenciája, így a téma kidolgozása során nagy hangsúlyt kapott az itt elhangzott előadások megismerése. Ezt egészítettem ki Ludwig Wittgenstein műveinek olvasásával, illetve ezek hazai interpretációival. A kérdéskör másik részét érintő esztétikai, illetve design vonatkozású könyvek kiválasztásánál dolgozatom kulcsfogalmaihoz legfontosabbnak tekintett köteteket választottam.

Ember és otthon

Minden filozófiai irányzat számára elsődleges problémakör a szubjektum és a világ találkozásának lehetősége, illetve körülménye. Úgy gondolom, hogy az ember és világ kölcsönös formálói egymásnak. Nem lehetséges a folyamat egyoldalú értelmezése. Személyünk valóságot alakító tevékenysége nem más, mint jelek elhelyezése a térben, azaz a világban. Ezek a jelek azáltal, hogy belépnek a valóság keretei közé, úgy már nem kizárólag az „Én” sajátjai. Fennáll a lehetősége annak, hogy mások ezeket a jeleket befogadják, értelmezzék azokat. Nézetem szerint a jel funkciója, hogy közvetítse az „Én” viszonyát a valósághoz, míg a valóság működési rendeltetése sokkal inkább az, hogy megőrizze a számtalan találkozási pont rendszerét a világban. Wittgenstein első főművében erről a jelenségről, éppen használati tárgyaink vonatkozásában így ír: „3.1431 – *A kijelentésjelek lényege rögtön világossá válik, ha írásjelek helyett térbeli tárgyakkól (úgy mint asztalokból, székekből, könyvekből) összetettnek gondoljuk. A kijelentés értelmét akkor e dolgok egymáshoz viszonyított térbeli helyzete fejezi ki.*”² A valóságban megtalálható megannyi szimbólum végtelen számú rendezettségi viszony kialakítására képes. Az „Én” szinte elvész a jelek beleláthatatlan terében, amelyre egyúttal otthonaként tekint. Ez az ellentmondásosnak tűnő kettőség az emberi lét értelmező és alkotó létformájával áll párhuzamban. Az ezek közötti boldogulás, meglátásom szerint, nemcsak az „Én” helyét adja meg a valóságban, hanem annak értelmét is. A jelek helyes közlése, megfelelő átadása, illetve értelmezése nagymértékben befolyásolja élethelyzetünk alakulását. Ezért nem mindegy, hogyan hozzuk létre, tervezzük meg, vázoljuk fel, rendeljük el vagy éppen különböztetjük meg jelek által az egyes dolgokat.

A fenti igék felsorolása hasonlóságot rejt Klaus Krippendorff gondolatmenetével, amelyben a latin eredetű design szó etimológiáját helyezi középpontba. A *de+signare* alak szerinte többek között valaminek a jelek általi létrehozását, megtervezését, felvázolását, elrendelését vagy megkülönböztetését jelentheti.³ A design szó tehát több oldalról közelít az alkotási folyamathoz, hiszen nem kizárólag csak létrehozásról eshet szó. Ugyanolyan fontos a megalkotott dolog további sorsának kigondolása, a dolog életének nyomon követése vagy éppen rendeltetésének további funkciókkal való bővítése. Úgy tűnik, soha véget nem érő folyamatról van szó. Az ember által létrehozott dolog együtt él és működik az „Én”-nel, formálja a valósághoz fűződő viszonyát. Környezetünk formálása egyben az „Én” formálása is. Ebben a kölcsönös helyzetben tárgyainkra nem kizárólag, mint használati eszközökre

² Wittgenstein, Ludwig (2004): Logikai-filozófiai értekezés. Atlantisz kiadó, Budapest, 23.

³ Krippendorff, Klaus (2006): The Semantic Turn. A New Foundation for Design. In.: Szentpéteri Márton (2013): A tervezett tárgyak életrajza. *Helikon*, 59. 1. sz. 91-120.

tekinthetünk, sokkal inkább társaink életünkben. Segítségükkel információkat közlünk magunkról, szokásainkról, értékrendünkről, azaz összességében a valósághoz fűződő viszonyunkról.

A tervező és a tervezett

Az „Én” kibontakozásának különféle módjai, esélyei Wittgenstein életében is számtalan formában megmutatkoztak. Édesanyja minden lehetőséget megragadott, hogy nyolc gyermeke taníttatását, illetve zenei nevelését megalapozza. Édesapja az üzlet, a vagyon és a hatalom eszközeivel segítette a gyermekek nevelését. A testvérek közül némelyekre tragikus sors, másokra mozgalmas művészetet várt, de Ludwig, mint utolsó gyermek, egészen más volt. Ő a saját maga által teremtett világok között bolyongott, miközben gépészmérnök, aeronautikai tervező, matematikus, kertész vagy éppen szobrász szerepet öltött magára. A filozófiai munkásság mindezek mellett örökös életformája Wittgensteinnek. A gondolkodás, mint létforma egyúttal a biztos környezet is, mint maga az otthon.

Az otthont építésként hozta létre nővére, Margaret Stonborough-Wittgenstein számára. A tervezést Paul Engelmann-nal közösen kezdte el, de később minden egyes munkafolyamatot ő maga irányított, ellenőrzött. A társtervező Adolf Loos tanítványa volt, aki hozta a mesterre jellemző építészeti fogásokat. Wittgenstein azonban szakít a szecesszió stílusjegyeivel, sokkal inkább az újító formavilág elemeinek egyedi nyelvezetét alkalmazta.

A Stonborough-Wittgenstein-ház Bécs belvárosának egyik legszebb utcáján, a Kundmannngasse-n épült fel 1925 és 1928 között. Az építtető személyéből adódóan olyan épület valósult meg, amely modern, tiszta formáival képes a századelő gazdag szellemi és tárgyi értékeit magába fogadni. Ez különösen fontos tényező, ha Wittgenstein filozófiai munkásságában el szeretnénk merülni. Számára a konzervatizmus olyan életszemlélet volt, amely biztos alapot adott újító gondolatainak. Saját szavaival így írt erről: *„De én most nem egy régi stílus kipofozására gondolok. Az ember ne szedje elő a régi formákat, hogy aztán az új ízlésnek megfelelően átalakítsa. Nem, hanem beszéljük, talán tudattalanul is akár, tényleg a régi nyelvet, de olyan módon, hogy az újabb világnak legyen a része, ha nem szükségképpen az ízlésnek is egyben.”*⁴

A ház alapja tehát eleve adott, ezt a tartalmat kell kiegészíteni a kor, a kultúra, az ízlés hatásaival. Olyan perspektívát kell így megalkotnunk, amelyben az egész van jelen, a részek közötti összefüggésekből összeálló egész.

⁴ Kerékgyártó Béla (2012): *Wittgenstein, Loos és Paul Engelmann: szellemi és építészeti kapcsolatok*, kézirat, Ludwig Wittgenstein és az építészet szimpózium, Osztrák Kulturális Fórum.

A platóni filozófiában megjelenő rész-egész probléma a 20. század gondolkodóinak, művészeinek munkásságát is alapvetően meghatározta.⁵ Wittgenstein építészete hű marad az egészhez, nem kíván a részletekben más és más szemléletet megmutatni. Ezzel szemben még a stílusához legközelebb álló kortársak is, Adolf Loos, Walter Gropius, Forbát Alfréd, a részek ellentéteinek hangsúlyozásával alkották meg épületeik mondanivalóját. Ez a ház azonban nem hirdeti részeinek funkcióját vagy kecsességét, hiszen minden az egész szolgálatában áll. Ezt tanúsítják Henry Wadsworth Longfellow *Builders* című versének sorai is, amelyet építészeti munkássága mottójaként említ meg Wittgenstein:

*„In the elder days of Art,
Builders wrought with greatest care
Each minute and unseen part;
For the Gods see everywhere.”⁶*

A valóság modellje

Az egész, mint követendő tekintély a létrehozás által jut kifejezésre. A részek önmagukban hordozzák az egészet. Az alkotás lehetőséget ad az egész, azaz a lényeg kifejezésére. Minden összetevő különböző módon tárja elénk ugyanazt a mondanivalót. Filozófiája és építészete nem mond ki semmi feleslegeset. A kommunikáció hol az anyagokban, hol a térszervezésben, hol a kivitelezés pontosságában figyelhető meg. Kizárólag a részek külön-külön történő megértésével, illetve azok egymáshoz viszonyított rendjében adhatnak teljes és kielégítő tudást a lényegről. Wittgenstein ennek megértésére a kőkötel struktúráját hozza például, amelyben szintén nem található a kötel egész hosszában végighúzódnó egyetlen fő szál. A kőkötel esszenciája maga az egész, amelyet a rész-szálak egymásba kapaszkodó sokasága eredményez. Szoros rokonságot mutat ez a gondolat a Boltzmann-féle sokdimenziós tér fogalmával is, amelyet Wittgenstein alapvetőnek tekint. Ez a felfogás „... a fizikai rendszereknek, illetve azok elemeinek egyfajta sokdimenziós teret feleltetett meg, ahol is e tér minden egyes pontja az adott fizikai rendszer valamely állapotának – térbeli elhelyezkedésének, hőmérsékletének, nyomásának stb. – képeként fogható föl.”⁷ A modellt mégis általánosítja, ezáltal létrehozza a logikai tér fogalmát, amely hatást gyakorol térszervezési és építészeti módszereinek alakítására is.

A logikai teret felépítő elemek a tények, amelyek az összefüggések fennállására vagy fenn nem állására utalnak. Előbbi esetben pozitív, míg utóbbi esetben negatív tényekről ír

⁵ Vö.: Platón: Parmenidész, 130e -131e (ford.: Kövendi Dénes), in.: *Platón összes művei I- II-III.*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984.

⁶ Wittgenstein, Ludwig (1995): *Észrevételek*. Atlantisz kiadó, Budapest. 53.

⁷ Nyíri Kristóf (1983): *Ludwig Wittgenstein*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 12.

Wittgenstein. Az ember képet tud alkotni a tényekről, így a kép tény is és egyben, a valóság modellje. Tehát a tervezési folyamatainkban, amikor képekben gondolkodunk, a valóság modelljeit hozzuk létre. A kép azonban nem magát a dolgot mutatja, kizárólag annak helyzetét a logikai térben, vagyis összefüggéseinek fennállását vagy fenn nem állását. Értelmezésem szerint a kép alkotta valóság modellje nem azonos a valósággal. Az épület tervezése során Wittgenstein sokszor találkozott ezzel a problémával, hiszen a megtervezett elemek elkészülésük után mégsem azt a hatást, látványt nyújtották, amit ő elképzelt. Például a ház ablakait, illetve az azokhoz tartozó kilincseket többször is újra legyártatta, mivel egyszer az ablakkilincs volt túl nagy az ablakkerethez, máskor az ablakkeret bizonyult kisebbnek a tér arányaihoz képest.

A kép és valóság közötti eltérések mellett, egy másik problémát is megfogalmaz a *Logikai-filozófiai értekezés* című művében. „5.631 – *A gondolkodó – megjelenítő – szubjektum nem létezik. ... 5.632 – A szubjektum nem tartozik a világhoz, hanem ő a világ határa*”.⁸ Eszerint az „Én” a valóság és a világ határán helyezkedik el. Wittgenstein értelmezésében az „Én” sem nem a valóság része sem nem a világé. Olyan metafizikai szubjektum, amely a kettő közötti határt képes megvalósítani, ami nem más, mint saját maga. Wittgenstein szavaival: „*Az Én azáltal lép be a filozófiába, hogy „a világ az én világom*”. *A filozófiai Én nem az ember, nem az emberi test vagy az emberi lélek, amellyel a pszichológia foglalkozik, hanem a metafizikai szubjektum; határa, nem pedig része a világnak.*”⁹ Az alkotási folyamatokban ez a magát kereső és feltáró szubjektum bontakozik ki. Az „Én” számára elgondolható a kép és általa válik a *tény* megérthetővé. Jelen esetben az épület is megmutatkozik, kommunikál a benne rejlő lényegről. Minden ember számára másként mutatkozik meg, minden egyes személynek különböző információkat közöl. Ebben a kontextusban a lejegyzett filozófiai gondolatok is új ismereteket adnak át a filozófiai gyakorlat mechanizmusáról, illetve maga az épület is szól a tervezői szemlélet szerkezetéről.

⁸ Wittgenstein, Ludwig (2004): *Logikai-filozófiai értekezés*. Atlantisz kiadó, Budapest, 82.

⁹ Wittgenstein, Ludwig (2004): *Logikai-filozófiai értekezés*. Atlantisz kiadó, Budapest, 83.

Rend

Wittgenstein alkotói folyamataiból vett példa is jól szemlélteti mennyire jelentős szerepe van az „Én” megmutatkozási lehetőségeinek a valóságban. Azonban nem csak ez a kivehető üzenet, hiszen éppen olyan nagy hangsúlyt kap az „Én” megértő funkciója is. A megértés által megkülönböztetett szerepet kap, illetve ez az alapfeltétele az alkotáshoz szükséges készségnek is. Ez a képesség lehetőséget ad az „Én” számára, a rend megalkotására. Az emberi tevékenységek túlnyomó része abban az esetben jellemezhető elvégzettnek, amennyiben egyfajta rend kialakítása teljesült be. A rend megteremtésével válik az alkotás értelmezhetővé. Az értelem jelenléte számomra nem egyenlő valaminek a megmagyarázásával, hanem több annál. Meglátásom szerint a rend felfedezése olyan aktus, amelyben a „nem megmagyarázhatót”, a „nem leírhatót”, „a nem kimondhatót” érzem-értem meg. Ezért gondolom úgy, hogy bárminemű alkotói tevékenység az ember számára a rejtett világról beszűrődő képeket ragadja meg. Ennek hiánya, vagyis a rend hiánya, a káosz, idegen az ember személyétől. Azt azonban nehéz lenne megmondani, hogy az „Én” a káosz ellen küzd, vagy a rendért tesz többet élethelyzeteiben. Viktor Papanek, a híres design teoretikus, az általa megadott design definícióval utóbbi mellett érvel.

„Minden ember designer. Minden, amit teszünk, szinte minden időben, design, hiszen a design alapvető minden emberi cselekedetben. A tervezési folyamat ugyanis bárminő vágyott és előre látható cél érdekében fellépő cselekvés megtervezését és ennek egy adott struktúra szerinti elrendezését jelenti. Minden olyan törekvés, ami arra irányul, hogy a designt pusztán önmagáért való dologgá tegyünk, szemben áll azzal a ténnyel, hogy a design életünk elsődlegesen meghatározó eredője. {...} A design tudatos és ösztönös törekvés az értelem teli rend megteremtésére.”¹⁰

Meglátásom szerint a gondolat a design, eredeti rendeltetésének megfelelően, minőségbeli többletét határozza meg. Tehát egy virág elültetése épp úgy lehet a design által értékelhető, mint egy autómódel megtervezése. Hétköznapi tevékenységeink minden szintjére és minden formájára vonatkozik a meghatározás, középpontjában a design lényegi része, a rend kap helyet és figyelmet.

¹⁰ Papnek, Viktor (1995): *The green imperative. Ethology and Ethics in Design and Architecture*. Thames and Hudson, London. 7. Fordítás innen: Szentpéteri Márton (2010): *Design és kultúra*. Építészfórum, Budapest

Az etika és az esztétika kapcsolata Wittgenstein-nél

Az általunk megalkotott, kiválasztott és használt tárgyak hétköznapiságuk, megszokottságuk vagy éppen kizárólag a használhatóságuk mellett is tartalmaznak egy olyan tulajdonságot, amiért különlegessé, egyedivé válnak. Ez nem más, mint mi magunk, vagyis az „Én” (szelf). Csíkszentmihályi Mihály több tanulmányában és kötetében foglalkozik a tárgyak pszichikumra gyakorolt hatásával. Meglátása szerint maguk a tárgyak teremtenek rendet formálódó énünkben.

„Az anyagi tárgyak, amiket használunk nem egyszerűen tárgyak, amelyeket kedvünk szerint felkapunk és félreteszünk; olyan tapasztalati keretet jelentenek, amely rendet teremt különben formátlan szelfünkben.”¹¹

Az általunk megteremtett környezet tehát lenyomata az általunk képviselt fogalmi rendnek. Az emberi cselekedetekhez köthető mindennemű megnyilvánulási forma egy-egy ilyen alkotó eleme a rendnek. A gondolati térből létrejövő jelek, amelyet életünk filozófiájának elbeszélése végett „írunk le”. A formátlan személyünkben, a rendteremtés eszközei nem kizárólag a megkonstruált tárgyakhoz, illetve környezethez köthetőek. A rend jelenthet egy másokat támogató gondolatot, egy hasznos ismeret átadását vagy éppen egy helyes etikai cselekedet is.

Az esztétika, az etika és a logika összekapcsolása, illetve összefonódása nem új gondolat. Platón *Phaidrosz* című művétől kezdve a kant-i kritikákon át a 19. századi meghatározásokig találhatunk rá példát.¹² Wittgenstein a *Tractatus*-ban szintén beszél az esztétika és etika úgynevezett transzcendentális egységéről.¹³ Az *Előadások az etikáról* című tanulmányában pedig így fogalmaz: „Én az „etika” terminust kissé tágabb értelemben fogom használni, olyan értelemben, amely valójában magába foglalja azt is, ami véleményem szerint a leglényegesebb része annak, amit esztétikának szokás nevezni.”¹⁴ Álláspontom szerint a design a fenti tudományterületek egyikével sem azonos, sokkal inkább olyan önálló terület, amely segítheti az elmélet, gyakorlat és létrehozás közötti párbeszédet. Segítséget adhat az ember etikai fejlődéséhez, amely egyben képes megteremteni az „Én” és a világ közötti kapcsolat tisztább átláthatóságát. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a jelek minél pontosabb megalkotását vagy értelmezését. Wittgenstein az etikáról szóló előadásában ennek

¹¹ Csíkszentmihályi Mihály, Halton, Eugene (2011): *Tárgyaink tükrében*. Libri Kiadó, Budapest. 42.

¹² Tatarkiewicz, W. (2000): *Az esztétika alapfogalmai*. Kossuth Kiadó, Budapest. 9-11.

¹³ Wittgenstein, Ludwig (1989): *Logikai-filozófiai értekezés. I.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

¹⁴ Wittgenstein, Ludwig (1989): *Előadások az etikáról*. (Babarczy Eszter fordítása) *Nappali Ház*, 1. 7-11.

legnagyobb korlátjaként magát a nyelvet jelöli meg.¹⁵ A nyelv valóban a jelek bizonyos rendszere, illetve első látásra azt gondolhatjuk, hogy a jelek összességének döntő hányada. Azonban, ha a világ összes alkotóelemére úgy tekintünk, mint egy-egy jelre, abban az esetben a nyelv számára elgondolt fölény lényegesen lecsökken. Nem kizárólag a nyelv által kommunikálunk, beszél a mimikánk, kézmozdulataink és információt közölnek használati tárgyaink vagy öltözetünk egyes darabjai is, illetve maguk a cselekedetek is.

Tézisem szerint a lényeg kimondhatatlanságának problémáját ez oldja fel. Ennek indoklásához be kell mutatnunk az értelmetlenség és a kimondhatatlanság közötti kapcsolatot, amelyről Wittgenstein így ír első művének utolsó soraiban: „6.54 - *Az én kijelentéseim által nyújtanak magyarázatot, hogy aki megért engem, végül felismeri, hogy értelmetlenek, ha már – fellépve rájuk – túllépett rajtuk. (Úgyszólván el kell hajítania a létrát, miután felmászott rá.) Meg kell haladnia ezeket a tételeket, akkor látja helyesen a világot. 7 – Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.*”¹⁶ A lényeg értelem nélkülsége bennem jön létre azért, mert beszélek róla. A lényeg értelmét pedig pont akkor ragadhatom meg, ha nem beszélek róla. Filozófiája szerint az etika és az esztétika nyelvi szinten nem létezik, meglátásom szerint kizárólag tetteink által kel életre. Körülményeinket így legtöbb esetben tevékenységeink folytán hozzuk létre, ez az ember életformája, így kommunikál a világgal, azaz a tényekkel.

Késői korszakában Wittgenstein a szabály fogalmát használta úgy, ahogyan a tény fogalmát szokták: kiindulunk belőle, nem pedig kikövetkeztetjük.¹⁷ Az ő rendszerében a szabály megismerésén, elsajátításán van a hangsúly. Olyan megismerési folyamat ez,

¹⁵ „...világosan látom, hogy nemcsak, hogy nem tudok olyan leírást kitalálni, ami illenék arra, amit abszolút értéken értek, de minden jelentéssel bíró leírást is, amit csak javasolni lehet, eleve elutasítanék, éppen azért, mert van jelentése. Azaz látom már, hogy ezek az értelmetlen kifejezések nem azért értelmetlenek, mert még nem találtam meg a helyes kifejezéseket, hanem mert az értelmetlenségük alkotja voltaképpen lényegüket. Mert arra akartam csak használni őket, hogy túljussak a világon, azaz túl a jelentéseket közvetítő nyelven. Arra hajtott valami, hogy nekirohanjak a nyelv korlátainak, és azt hiszem, mindenki erre törekszik, aki csak megpróbált valaha is írni vagy beszélni az etikáról vagy a vallásról.” Wittgenstein, Ludwig (1989): Előadások az etikáról. (Babarczy Eszter fordítása) *Nappali Ház*, 1. 7-11.

¹⁶ Wittgenstein, Ludwig (2004): *Logikai-filozófiai értekezés*. Atlantisz Kiadó, Budapest 103.

¹⁷ A szabály tényként való értelmezését vö.: McDonough, Richard (1991): “Wittgenstein Refutation of Meaning-Skepticism”, *Meaning Scepticism*, Puhl, Klaus, Berlin, New York, Walter de Gruyter.

Továbbá: “[A] ‘language game’ that sustains itself only because of the brute fact that we generally agree.” [A ‘nyelvjáték’ önmagában csakis annak a nyers ténynek köszönhetően áll fenn, hogy általában egyetértünk.] Kripke, Saul, (1982): *Wittgenstein on Rules and Private Language, An Elementary Exposition*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 97.

Továbbá: „...Wittgenstein folyamatosan arra biztat, hogy ne gondolkodjunk, hanem figyeljünk és nézzünk, mert a szabályokkal úgy szembesülünk, mint a nyers tényekkel szokás. Azt is említettem, hogy ha valamilyen értelemben beszélhetünk az állíthatósági feltételek szubsztantív tartalmáról, akkor ezt a tartalmat csakis a fogalomtulajdonítási játék szabályai nyújthatják. A „szubsztantív” fogalom az elvárás jelzőjeként is felbukkant, ahol az elvárás szubsztantív korlátként arra utalt, hogy olyan viselkedést várunk másoktól, mint ahogyan mi viselkednénk, azaz az elvárás szubsztantív korlátot jelent, határt szab valamennyi viselkedés számára – tehát ismét a fogalomtulajdonítási játéknál vagyunk. A „szubsztantív” fogalom, valamint a „nyers tény” kifejezés egyaránt a fogalomtulajdonítási játék szabályára vonatkozik, amelyből – Wittgensteinnek megfelelően – kiindulni kell, nem pedig következtetéssel idejutni.” András Ferenc (2010): *A kommunikációs tér filozófiája*, Budapest, Gondolat, 54.

amelynek során a valóság szabta kereteket ismerhetem fel magamban. Önismereti tapasztalat, amely a valóság és a világ közötti határ jellemzőit tárja fel. A szabályok elsajátításával saját lehetőségeimet ismerhetem meg, amely elvezet az egyén szabadságához is. Alkotásaink létrehozásával tehát megteremtjük egyénünk szabadságát is, ami azonosságot mutathat az általam használt rend fogalmával.

A nyelv mint játék

A fenti folyamat megfeleltethető egyfajta játéknak. Nevelésünk során elsajátítjuk a játékszabályokat, amelyeket később egyéniségünkhöz igazítunk, ki bátrabban, ki szerényebben. Wittgenstein késői művében, a *Filozófiai vizsgálódásokban* a nyelv rendszereinek megértésére is a játék terminust használja. Nyelvjátékokról, illetve azok különböző típusairól ír, amely egy szempontból különös hangsúlyt kap dolgozatomban. „*A nyelv – cselekvés, s így a filozófus beszéde is csak az e nyelvben és nyelvvel való cselekvés lehet.*”¹⁸ A nyelvjátékok típusainak meghatározása a különböző cselekvési típusok felsorolása, amelyek esetében más-más szabályok alkalmazandók. Cselekedeteink és a hozzá köthető szabályok minél jobb megismerése által, egyre több lehetőséget teremtünk magunknak a világban, illetve funkcióink is kibővülnek. A szabályok megismerése képessé tesz az együttműködésre és a felelősségvállalásra is. Wittgenstein kiváló példával írja le ezt a folyamatot:

„Legyen a nyelvnek az a feladata, hogy A építő megértesse magát B segédével. A építményt emel építőkövekből; ehhez kockák, oszlopok, lapok és gerendák állnak rendelkezésére. B-nek adogatnia kell az építőköveket A-nak, éspedig abban a sorrendben, ahogy annak szüksége van rájuk. E célra egy olyan nyelvet használnak, amely a »kocka«, »oszlop«, »lap«, »gerenda« szavakból áll. A kiáltja a szavakat; - B odaviszi azt a követ, amelyről megtanulta, hogy erre a felszólításra odavigye.”¹⁹

Elgondolásom szerint a szituációt akár egy épület és tervezője, illetve tervező és az épülettel kapcsolatba kerülő személy között is leírható. A tervezőnek szintén egy pontos nyelv által kell az „épülethez szólnia”, hogy az beteljesítse a kitalált funkciót és közölje a tervező által képviselt szellemi tartalmat. Ez egy sajátos nyelvi rendszer, amely az építészek körében mindennapos, élő tevékenység. A feladat az, hogy az épületben lakók, az azt használók is részesei legyenek ennek a kommunikációnak. Az épület ily módon akár eszköz is lehet, a nyelv egyfajta formája az építész és az épületet használó között. Sokféle szabály szerint

¹⁸ Neumer Katalin (1991): *Határutak*. MTA Filozófiai Intézet, Budapest. 14.

¹⁹ Wittgenstein, Ludwig (1998): *Filozófiai vizsgálódások*. Atlantisz Kiadó, Budapest. 18.

végbemehet ez a kommunikáció, illetve lehetséges az is, hogy egy-egy nyelvi elem több épületen is felfedezhető. Wittgenstein építészetét sok esetben egyedülállónak gondolják, azonban vannak elemek, amelyek megfeleltethetőek a kor neves építészei által szintén használt jeleknek. Gondoljunk csak Mies van der Rohe építészeti szűkszavúságára, Forbát Alfréd szigorú és pontos arányérzékére vagy kortárs alkotónk Peter Zumthor-ra, az építészet érzéki dimenziójának hangsúlyozójaként.²⁰ Tágabb értelemben véve itt is megállapítható a családi hasonlóságok megléte, ami Wittgenstein késői korszakának alaptézise. A különböző dolgok egymáshoz viszonyított rendjének jellemzése ez, egyik sem egyezik meg teljesen a másikkal, kizárólag más-más ismertetőjegyük hasonlít, ahogy például apa és fia vagy anya és fia esetén.²¹ Ezért egy nyelv köré épülő közösség, minden esetben rendelkezik külön kulturális jellemzőkkel, amelyek helyet adnak a szabályok más-más formáinak megismerésére is.

Ezért sem lehet véletlen, hogy Wittgenstein az esztétikai ítélet kifejezéseit az egyén élet körülményeivel hozta párhuzamba: „... *Ha tisztába akarsz jönni az esztétikai szavakkal, életmódokat kell leírnod.*”²² Úgy vélem, ezt a párhuzamot az etikai kifejezések esetében is felállíthatjuk. Az etikai kijelentések értelmezése sem lehetséges az adott kor kultúrájának ismerete nélkül. Ebben a bekezdésben tárgyalt nyelvjátékok a tanulási folyamat részeit képezik, mint egyfajta szocializációs folyamat. „*Egy nyelvet elképzelni annyit tesz, mint egy életmódot elképzelni.*”²³ Az etikáról szóló előadásaink elképzelése egyben elképzelése annak a típusú életmódnak is. Ugyanilyen logikával egy épület elképzelése, egyben annak elgondolása miképpen élhetek „Én” az épületben. És kiszélesítve: az élet elképzelése egyben annak elgondolása, miképpen élhet az „Én” a világban. Hangsúlyos kifejezés az alany, hiszen minden egyén más-más formában képzei el „az életmódot”.

Azonosság

Az „Én” és a valóság kapcsolata Wittgenstein gondolatainak tükrében a filozófia, azon belül is a logika, etika és az esztétika felől vizsgálható. A felsorolt tudományterületeket mind korai, mind késői szakaszában egységként kezelte: „*mindháromban világunk határai, életünk fundamentuma mutatkozott meg, mindhárom esetben nyelvünk határán jártunk, s ez a határ*

²⁰ Ferkai András (2012): *Az építészet grammatikája*. kézirat, Ludwig Wittgenstein és az építészet szimpózium, Osztrák Kulturális Fórum, Budapest.

²¹ „Ezeket a hasonlóságokat nem tudom jobb szóval jellemezni, mint hogy „családi hasonlóság”-ok; mert így fedik át és keresztezik egymást azok a különböző hasonlóságok, amelyek egy család tagjai között állnak fenn: termet, arcvonások, a szem színe, a járás, a temperamentum stb., stb.” (Wittgenstein, 1998, 58)

²² Nyíri Kristóf (1983): *Ludwig Wittgenstein*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 89.

²³ Wittgenstein, Ludwig (1998): *Filozófiai vizsgálódások*. Atlantisz Kiadó, Budapest. 26.

pedig a hasonlat beszédében volt felmutatható.”²⁴ A közös vonás Wittgenstein véleménye szerint abban rejlik, hogy egyik tudomány állításai sem értelmezhetőek tényekként, hiszen a „*cselekvő szubjektumhoz kötött – nem tartozik a világhoz, hanem a világ határa.*”²⁵ A gondolat az 1914-1916 évi naplójegyzetekből maradt ránk, azonban a Tractatus bizonyos pontjaiban is megtalálhatjuk ezt a szemléletet. Wittgenstein elemzésének szempontjából fontos ez a gondolat, mert a második korszak, azaz a *Filozófiai vizsgálódások* meghatározó gondolata is. Az etikai cselekedetek a világ határait változtatják meg, ugyanígy az esztétikai alkotások, sőt a filozófiai kérdések is a világ határait *növelik*, illetve *csökkentik*. A 3 tagból álló egységbe az 1929 és 1932 között írt gondolatokban már beékelődik a nyelv alkalmazása is, mint cselekvés. A szubjektum cselekedetei tehát meghatározó elemei a wittgenstein-i filozófiának.

Dolgozatom első szakaszában leírt, Victor Papanek által meghatározott designdefiníció is emberi cselekedeteket sorol fel, illetve használ példaként az értelemmel teli rend szimbolizálására. Mindezt összevetve a fenti gondolatmenettel, meglátásom szerint az egységként kezelt részek, azaz a filozófia, etika, esztétika, nyelv és design, közös része: a cselekedet, az „Én” cselekvése a világban. A terület nem tekinthető tudománynak, állítja Wittgenstein, hiszen nem tényállásokat közöl.²⁶ Munkásságának késői szakaszában pedig így ír az esztétikáról: „*Az egész esztétika nem más, mint egy jó hasonlatot adni.*”²⁷ Cselekedeteink által tehát hasonlóság állhat fenn az „Én” és a valóság között. A valamihez való hasonulás legmagasabb foka pedig a szakasz címét is jelentő azonosság. Etikai cselekedeteim nem mások, mint azonosulási törekvések a jóhoz, a nyelv alkalmazása nem más, mint azonosulás a nyelv szabályaival, esztétikai ítéleteim pedig nem mások, mint azonosulási formák a műalkotásokhoz. Nem utolsó sorban pedig a designnal való azonosulás nem más, mint az „Én” rendjének megtalálása.

A rend keresésének aktusát nem nehéz analógiába állítani az építészettel, a tervezéssel. Wittgenstein napról napra, illetve gondolatról gondolatra újat alkot, építkezik. Filozófiájának egyedisége is ebben mérhető, hiszen olyan, új jelentést adott a filozófiai fogalmaknak, amely lehetővé tette a nyelv mint filozófiai aktus értelmezését. A nyelv által szemlélte a világot, a valódi, sokszor kimondhatatlan jelentéseket kutatta azáltal, hogy kérdezett. Ez egyfajta bolyongás a végtelen térben, amelyben saját határainkat a kérdéseinkre adott válaszok hozzák létre. Kijelentéseink tördelik fel a teret, általuk alkotjuk meg környezetünket, vagyis életmódunkat. Ezért mondható, hogy e filozófiai szemlélődés megegyezik az építészet

²⁴ Neumer Katalin (1991): *Határutak*. MTA Filozófiai Intézet, Budapest. 193.

²⁵ U.o.: 157.

²⁶ U.o.: 164.

²⁷ U.o.: 165.

gyakorlatával, amelyben szintén tereket hozunk létre, olyan épületeket, amelyek életmódokról beszélnek, és kulturális közegek lenyomatai.

A Tractatus

A gondolat indoklásához a következő szakaszban Wittgenstein első főművének elemzését végzem el, amelyet 1918 nyarán addigi feljegyzéseiből állított össze, illetve rendezett egybe. Utóbbi kifejezés fontosságát a mű felépítése magyarázza, ugyanis a hét fő tézis részletes kibontását logikai rendben felállítva, pontokba szedve közli az olvasóval. Az értelmezés így módon egészen jól elvégezhető, a logikai rend átláthatóvá teszi a struktúrát. Ez a gyakorlat, mint arra később is kitérünk, tervezői szemléletében is meghatározó elem volt, mintegy az építés végcéljaként lebegett előtte. A Tractatus értelmezéséhez, illetve jellemzéséhez számtalan kötet segíti az elmélyülni kívánó olvasót. Számomra most az a fontos, hogy e mű fő tételeit kiemelve megtaláljam azokat az esztétikai tartalmakat, amely segítséget nyújthat az épület szellemi funkciónak megtalálásához.

A műben felsorolt tézisek a gondolkodásról és a gondolatok kifejezésének lehetőségéről szólnak. Wittgenstein ezt maga is művének egyik fő érdeként említi.²⁸ Segítségükkel ellenőrizhetjük elgondolásainkat a világról, amely segít saját magunk jobb megismerésében. Az igazságot kutatja, anélkül hogy konkrétan említene azt.

Ez a munka tisztaságával és áttekinthetőségével azt a zord, kiismerhetetlen és embertelen környezetet kívánja ellenpontosítani, amit az említett években az I. Világháború teremtett. Wittgenstein testközelből, önkéntesként látja az értékek és igazságok figyelmen kívül hagyását. Az újrakezdés, a tönkretett rend újraépítése hatalmas feladat, legyen akár elméleti vagy gyakorlati jellegű. Wittgenstein mind a két szinten helytállt. Elsőként megírta a Tractatust, felépítve a nyelvet, mint eszközt az újrakezdéshez, a világ értelmének megtalálásához. Ezután pedig felépítette Gretl²⁹ nővérének házáat, mintegy újraalkotva családjá háború előtti körülményeit, azaz a rendet.

A hét tétel

Az építés során, olyan alkotói tevékenység kelt életre, amely a Tractatus megírása utáni űrt töltötte be. Ebben a műben, nézetem szerint, tömören, magyarázatok nélkül filozófiájának hét fő tételét írja le, a hozzájuk kapcsolódó logikai állításokkal. Induljunk ki az elsőként

²⁸ „Ha e munkának van valami értéke, akkor ez két dologból tevődik össze. Először abból, hogy gondolatokat fejez ki, és ez az érték annál nagyobb lesz, minél jobban vannak kifejezve a gondolatok.” (Wittgenstein, 1989, 8) [5]

²⁹ Margarethe Stonborough-Wittgenstein (September 19, 1882 – September 27, 1958)

megfogalmazott tételéből: „*A világ mindaz, aminek este fennáll.*”³⁰ A létezést mint alapfeltételt fogalmazza itt meg Wittgenstein, amely biztos háttére a számtalan kijelentésnek és ténynek, ami az idő előre haladásával megszületik. Ez a struktúra párhuzamba vonható az építészeti tervezés koncepciójával, ahol a ház szerkezeti elemeinek megtervezését tekintette kizárólagos feladatának. Ily módon a belsőépítészeti elemek kialakításánál nem határozott meg szempontokat, helyettük az épület vázát és mozdíthatatlan részeit tervezte meg mérnöki pontossággal. Ettől a gyakorlattól a ház rideg, személytelen és idegen környezetté is válhatna számunkra. Az első viszolygás után azonban felfedezzük a tiszta térben a számtalan lehetőséget, amely egyénünket élteti, ily módon adva meg számunkra a szabadság és az önkifejezés örömeinek érzését. A ház tere, elvonatkoztatva Margaret Stonborough-Wittgenstein személyétől, az én tere, ahol megláthatom saját valómat, ahol megismerhetem létezésem értelmét.

Az otthon megteremtése egyfajta filozófiai gyakorlat, amely kielégítő megoldást adhat a létezés problémájára. Wittgenstein 1914-ben a cambridge-i felszínes filozófiai légkörből Norvégiába, a skoljden-i hegyekbe menekül, ahol megépít saját részére egy faházat. A megteremtett nyugodt környezetben maga is úgy véli, mintha új gondolatmozgásokat szült volna magában.³¹ A keresés örökös folyamat az ember életében, amely megkönnyíthető az átlátható, túlzásoktól mentes környezet megteremtésével. „*A dolgoknak azokat az aspektusait, amelyek legfontosabbak számunkra egyszerűségük és mindennapiságuk rejti el előlünk. (Nem lehet észrevenni – mivel folyton szem előtt van.)*”³²

Gondolatmenetünkhöz itt kapcsolódhat a *Logikai-filozófiai értekezés* következő tétele: „*Aminek esete fennáll, a tény, nem más, mint a körülmények megléte.*”³³ Az ember csak oly módon teremthet világot maga köré, ha körülményeket hoz létre, úgyis mondhatnánk, csak akkor válunk emberré, ha felépítjük saját körülményeinket. A fontos dolgok iránti vakságot felesleges tetteink jelentik. Wittgenstein filozófiájában a kommunikáció is tett: „*A szavak, tettek is.*”³⁴ Vajon igaz ez fordítva is?

A tett az etika területén keresendő, amely emberré válásunk nehézségeit képes erényünk ké formálni. Az „emberség” nem kíván jelzőket, nem lehet jó vagy rossz emberségről beszélni, egyszerűen emberről, vagy annak hiányáról szólhatunk. Ezért ez az alapvető diszciplína minden másik elsajátítandó ismeret előtt. „*De hogyan lehetnék a logika művelője, ha még*

³⁰ Wittgenstein, Ludwig (1989): *Logikai – filozófiai értekezés. I.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 11.

³¹ Nedo, Michael (n.a.): *Ludwig Wittgenstein – Életrajzi vázlat* Ford.: Neumer Katalin (2012). http://www.phil-inst.hu/~wittgenstein/eletrajz.htm#_ftn1

³² Wittgenstein, Ludwig (1998): *Filozófiai vizsgálódások 129. §* Atlantisz kiadó, 1998. 83.

³³ Wittgenstein, Ludwig (1989): *Logikai – filozófiai értekezés. 2.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 11.

³⁴ Wittgenstein, Ludwig (1998): *Filozófiai vizsgálódások 546. §* Atlantisz kiadó, 1998. 215.

*ember sem vagyok!*³⁵ Ugyanerre képes az esztétika is? Az előző szakaszokból jól kitűnik a válasz: igen, hiszen az etika és az esztétika egy, s mindketten magukon hordozzák a kimondhatatlanság terhét.³⁶ Ennek ellenére e két terület folyamatos részei mindennapos kommunikációknak. Beszél az aktuális frizuránk, öltözkünk, vagy egy ház homlokzatának rendezettsége, illetve szavak nélkül leplezzük le magunkat segítőkészségünkkel, avagy hanyagságunkkal.

„*A tények logikai képe a gondolat.*”³⁷ – szól a 3. tétel. Értelmezésem szerint ez a tézis is az előbbi gondolatot fogalmazza meg. Gondolatainkban sok képlet kavarg, mielőtt ténylegesen tettekké formálnánk azokat, és sok esetben nem kizárólagosan rajtunk múlik ez a folyamat. Az előzőekben már utaltam a filozófiai és tervezői gyakorlat párhuzamára. Körülményeinket elgondolva olyan lehetséges képeket láttatunk magunk előtt, amelyek közül minden egyes pillanatban választanunk kell. Szemléletes példával élve, egy építész rengeteg formát gondol el egy készülő házához, ezek lehetőségek, azonban kizárólag a már elkészült házat nevezhetjük ténynek, azaz kijelentésjelnek.³⁸ Ugyanakkor az építész által készített tervek és leírások kijelentésként funkcionálnak. Kizárólag a lehetőségét hordozzák annak, hogy tényként létezzenek.³⁹ A Stonborough-Wittgenstein ház esetében Wittgenstein különös gonddal ügyelt arra, hogy minden az elgondolása szerint valósuljon meg, amennyiben valóban megvalósul. Ebben jól érzékelhető a tervező létformáját meghatározó filozófiai szemlélet, amely nem ragaszkodott a tervek tényleges megvalósulásához. „*Engem nem az érdekel, hogy felhúzzak egy építményt, hanem az, hogy áttekinthetően magam előtt lássam egy lehetséges építmény alapjait.*”⁴⁰

Az egyes folyamatok lezárása tehát nem kizárólag a tényekké válásuk után lehetséges. „*A gondolat értelemmel bíró kijelentés.*”⁴¹ – fogalmazza meg 4. tételében Wittgenstein a gondolatok fontosságát és tisztaságát hirdető tételét. Gondolataink tartalmazzák azt a logikai rendet, amely feltételezi az összes szükséges körülmény meglétét egy-egy lehetőség ténnyé válásához. Amennyiben leírjuk a folyamatot a gondolat ténnyé válásáig, akkor az átalakulás során mindenképpen a körülmények átalakulását figyelhetjük meg. Egy építész a tervezés során a gondolataiban megfogalmazódott formákat bizonyos jelek segítségével fejezi ki. Ez az ő építészetének nyelve, azonban ez nem feltételezi, hogy minden építésznek ez a nyelve. A hasonlóságok két vagy több típus között azonban megfigyelhetők, Wittgenstein szerint ezek

³⁵ Nyíri Kristóf (1983): *Ludwig Wittgenstein*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 17.

³⁶ Wittgenstein, Ludwig (1989): *Logikai - filozófiai értekezés. 6.421*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 87.

³⁷ Wittgenstein, Ludwig (1989): *Logikai - filozófiai értekezés. 3*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 17.

³⁸ Wittgenstein, Ludwig (1989): *Logikai - filozófiai értekezés. 3.14*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 18.

³⁹ Wittgenstein, Ludwig (1989): *Logikai - filozófiai értekezés. 3.13*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 18.

⁴⁰ Wittgenstein, Ludwig (1995): *Észrevételek*. Atlantisz kiadó, Budapest. 16.

⁴¹ Wittgenstein, Ludwig (1989): *Logikai - filozófiai értekezés. 4*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 26.

a „*családi hasonlóságok*”.⁴² Vannak jellemzők, amelyek két építész összekötnek, míg további stílusok vagy megoldások teljesen elkülönítenek. A nyelv rendkívül fontos szerepet játszik tehát abban, hogy miképpen lesznek gondolatainkból értelemmel bíró kijelentések. A nyelv segít abban, hogy összegezzük gondolatainkat, egyfajta rendet teremtsünk a lehetőségek végtelen sorában. A párhuzam, amelyet eddig minden témakör kapcsán felállítottunk építészeti és filozófiai gyakorlat esetében, jelen résznél is fennáll. A végtelen számú kérdés közül a filozófus feladata kiválasztani az értelemmel bíró kérdést, majd felépíteni köré egy lehetséges rendszert, oly módon, hogy az a nyelv által kifejezhetővé váljon, azaz fontos, hogy a funkciójának megfelelően működjön. A kijelentések ebben az állapotukban állnak legközelebb az elemi kijelentések kategóriájához és egyúttal ebben az esetben nevezhetjük őket igazságfüggvényeknek.

„*Minden kijelentés az elemi kijelentések igazságfüggvénye.*”⁴³ Olyan logikai kép ez, amely segít bennünket az egyes kijelentések közötti következtetések megtalálásában. Felfogásom szerint minden épület egy-egy ilyen logikai rendszer, amelyekről olyképp alkothatunk logikai képleteket, mint egy mindennapos kijelentésről. Itt természetesen nem az egyes szerkezeti elemek tömegének megragadásáról van szó. Sokkal inkább az épület funkciójának, rendeltetésének kidolgozása során tett érvek és ellenérvek logikai levezetéséről. Ebben a formában tehetőek kijelentések egy épületről és ily módon lehetséges bizonyos igazságalapok megadása. Utóbbi fogalmat Wittgenstein olyan igazságargumentumok igazságlehetőségeinek nevezi, amelyek igazolják a kijelentést.⁴⁴ Jelen értekezés tárgyának kapcsán az elemek egymáshoz viszonyított rendjében, illetve arányrendszerében találhatunk egy kijelentést, ahol a világosság és áttekinthetőség, mint öncél, azaz igazságlehetőség jelenik meg, visszautalva a felvilágosodás és romantika eszményképére, mint igazságargumentumra.

„*Minden kijelentés igazsága vagy hamissága változtat valamit a világ általános felépítésén. És ez a mozgástér, amelyet az elemi kijelentések összessége e felépítés számára meghagy, azonos azzal, amelyet a teljesen általános kijelentések elhatárolnak.*”⁴⁵ A Tractatus ezen idézete teljes pontossággal meghatározza egy épület statikai funkcióján kívül betöltendő társadalmi, kulturális szerepét. Olyan megépített környezetet ad ez az épület, amely nem az általános sémát kívánja hirdetni, hanem a Wittgenstein család által elismert értékeket közvetíteni. Maga Wittgenstein pedig így ír erről: „*Az építészet valamit megörökít és megdicsőít. Ezért nem létezhet építészet ott, ahol nincs mit megdicsőíteni.*”⁴⁶ A megdicsőítés,

⁴² Wittgenstein, Ludwig (1998): *Filozófiai vizsgálódások* 129.§ Atlantisz kiadó, 1998. 58.

⁴³ Wittgenstein, Ludwig (1989): *Logikai - filozófiai értekezés.5.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 46.

⁴⁴ Wittgenstein, Ludwig (1989): *Logikai - filozófiai értekezés.5.101.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 47.

⁴⁵ Wittgenstein, Ludwig (1989): *Logikai - filozófiai értekezés.5.5262.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 64.

⁴⁶ Wittgenstein, Ludwig (1995): *Észrevételek.* Atlantisz kiadó, Budapest. 101.

úgy vélem, egyfajta kifejezése annak, hogy érdeme, illetve értéke van az adott dolognak, ily módon lehetetlen, hogy hallgassunk róla. Ez a gondolat már átvezet minket Wittgenstein utolsó tételéhez, azonban a folyamat tisztán látása végett szükségeszerű a hatodik tétel egyes részeinek megemlítése is.

„Az igazságfüggvény általános formája a következő: $[p, x, N(x)]$.”⁴⁷ Ez az elsőre száraznak, ridegnek tűnő tézis, több ponton is kapcsolódik eddigi témakörünkhöz. Elsőként az előbb tárgyalt igazságfüggvény pontos meghatározását adja: „az elemi kijelentések igazságértékéből, igaz-hamis voltuk eloszlásából, az összetett kijelentés igaz vagy hamis volta levezethető.”⁴⁸ Az elemi kijelentések tehát olyan vázat képeznek a világ megismeréséhez, amelyre később bátran építkezhetünk. „A logikai kijelentések a világ állványzatát írják le, vagy jobban mondva, azt jelenítik meg.”⁴⁹ Az épület tervezése során megfogalmazott elméleti koncepciók, a logikában is használt szimbólumrendszerrel mutat közös vonásokat. Az építész által használt jelek bizonyos összekapcsolódásai visszautalnak az épület funkcióját meghatározó elméletre. Wittgenstein a tervezés során a kimondhatatlannak vélt etikai tartalmakat az épület összetett szimbólumrendszerének segítségével fejezte ki. Tiszta, fehér falai az erkölcsi tisztaság hirdetői, míg puritán homlokzata a szerény ember példáját állítja elénk.

Utolsó tételében fogalmazza meg a világ értelmének misztikumát. „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.”⁵⁰ A világon kívüli értelem létezését írja le ezzel Ludwig Wittgenstein. A kimondhatatlan létezik. Létezik az a világ, amelyben az igaz értelem, a lényeg megismerhetővé válik. Ez a szellemi tér azonban a filozófiai gyakorlat által megközelíthetetlen. Kizárólag a misztikum által mutatkozik meg. A Stonborough-Wittgenstein ház misztikuma szintén hallgat. Néma marad, ha az ember nem közelít hozzá, és nem mond semmit, ha az ember nem bírja „szóra”. A kinyilatkoztatás bennünk, illetve általunk történik. Az épületek tanítanak, óvnak és segítik mindennapjainkat, cselekedeteinket. Kommunikálnak, azáltal, hogy formálják szokásainkat, életmódunkat.

Összegzés

A téma kidolgozása során átvizsgáltam az életmű első, számomra meghatározó írásának esztétikai-etikai vonatkozásait. Világossá vált számomra, hogy Wittgenstein építészként milyen célok elérése érdekében dolgozott, illetve az is megerősödött előttem, hogy ezt a fajta

⁴⁷ Wittgenstein, Ludwig (1989): *Logikai - filozófiai értekezés*.6. Akadémiai Kiadó, Budapest. 72.

⁴⁸ Nyíri Kristóf, *Ludwig Wittgenstein*. (Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983): 30.

⁴⁹ Ludwig Wittgenstein, *Logikai - filozófiai értekezés*.6.124. (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989): 78.

⁵⁰ Ludwig Wittgenstein, *Logikai - filozófiai értekezés*.7. (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989): 90.

gyakorlatot filozófusként, pontosabban nyelvfilozófusként is megvalósította. Munkásságának egyik legnagyobb, de kevésbé közismert értéke véleményem szerint az, hogy a rideg, sokszor mérnöki határozottságot mutató esztétikai kijelentései az etika nyelvi környezetének kimondhatatlanságára, szűkszavú természetére tesz utalást.

A tudományok iránti alázatát éppen azáltal fejezi ki, hogy a hétköznapi történésekre felelősséggel figyel. Minden történést az élet egyfajta lehetőségeként értelmezi, amely a tudományok előrehaladását segíti. Olyan hit ez, amelyről valóban nem lehet beszélni, mégis éppen némaságával hirdeti célja igaz értékeit és eredményeit.

„Minden leírt mondatom mindig már az Egészre veti a szemét, tehát mindig ugyanarra, s így akárha egy tárgy látképei lennének, különböző nézőszögekből szemlélve.”⁵¹

A különböző nézőpontok együttlétét Wittgenstein életművét felölelő szakmai tanulmányok egész sora is bizonyíthatja. Olyan gondolkodó ő, aki az örökkévalóság nézőpontját összetett szimbólumrendszerekbe képes tömöríteni, hogy ki-kí a saját egyénisége szerint kerülhessen közelebb a világ elemi kijelentéseihez.

Az általa megtervezett épület szintén egyfajta szimbólumrendszerként él a mai napig is építészetében. Képviseli az esztétika, az etika, de még a metafizika egyes kijelentéseit is. Összetett egész, amely alázattal hallgat. Beszélni csak annak tud, aki megtapasztalja némaságát. Aki ott áll a térben, megérintve-belélegezve a némaság gazdag forrásait. Aki az ablakokra tekintve meglátja a világ világosságát,⁵² az ráésmélhet létének összetett dimenzióira. Olyan fajta tapasztalat ez, amely életmódunkat formálja át. A minket körülvevő környezet megváltozik, rátalálunk értékeire, és választ adhatunk kérdéseire. Olyan nyelv ez, amely cselekedeteink által jut kifejezésre. Összetett szimbólumrendszer, amely épp a némasága miatt képtelen a hallgatásra.

Hipotézisemben kijelentettem, hogy Ludwig Wittgenstein filozófiai szemlélete és tervezői gyakorlata egyaránt a lényeg kimondhatatlanságának problémájával küzd. A kimondhatatlanságot jártam körül, azokat a tereket, amelyet a filozófia, etika, esztétika, nyelv, illetve a design tölt be. Közös elemeket kerestem, alapokat, amelyek birtokában az „Én” megtalálja helyét a világban. A valóság gazdag és kimeríthetetlen forrásaiként tekintek ezekre a cselekvési aktusokra. Segítségükkel nemcsak rendszereket láthatunk át, hanem a rend meghatározó lényege mutatkozhat meg számunkra.

⁵¹ Tilmann J.A. (2012): *Wittgenstein filozófiai és építészeti perspektívái*. kézirat, Ludwig Wittgenstein és az építészet szimpózium, Oszták Kulturális Fórum, 2012.

⁵² „Ti vagytok a világ világossága.” (Máté 5,14)

Irodalom

András Ferenc (2010): *A kommunikációs tér filozófiája*, Budapest, Gondolat.

Cosovan Attila (2009): *Disco*. Co&Co communication, Budapest.

Csikszentmihályi Mihály, Halton, Eugene (2011): *Tárgyaink tükrében*. Libri Kiadó, Budapest.

Ferkai András (2012): *Az építészet grammatikája*. kézirat, Ludwig Wittgenstein és az építészet szimpózium, Osztrák Kulturális Fórum, Budapest.

Kerékgyártó Béla (2012): *Ludwig Wittgenstein, Loos és Paul Engelmann: szellemi és építészeti kapcsolatok*. kézirat, Ludwig Wittgenstein és az építészet szimpózium, Osztrák Kulturális Fórum.

Kripke, Saul, (1982): *Wittgenstein on Rules and Private Language, An Elementary Exposition*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

McDonough, Richard (1991): "Wittgenstein Refutation of Meaning-Skepticism", *Meaning Scepticism*, Puhl, Klaus, Berlin, New York, Walter de Gruyter.

Nedo, Michael (2012): *Ludwig Wittgenstein, életrajzi vázlat*. Ford.: Neumer Katalin, http://www.phil-inst.hu/~wittgenstein/eletrajz.htm#_ftn1

Neumer Katalin (1991): *Határutak*. MTA Filozófiai Intézet, Budapest.

Nyíri Kristóf (1983): *Ludwig Wittgenstein*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

Papanek, Victor (1995): *The green imperative. Ethology and Ethics in Design and Architecture*. Thames and Hudson, London.

Szentpéteri Márton (2013): A tervezett tárgyak életrajza. *Helikon*, 59. 1. sz.

Tatarkiewicz, W. (2000): *Az esztétika alapgondjai*. Kossuth Kiadó, Budapest.

Tilman A. J. (2012): *Wittgenstein filozófiai és építészeti perspektívái*. kézirat, Ludwig Wittgenstein és az építészet szimpózium, Osztrák Kulturális Fórum.

Wittgenstein, Ludwig (1989): Előadások az etikáról.(Babarczy Eszter fordítása) *Nappali Ház*, 1.

Wittgenstein, Ludwig (1989): *Logikai-Filozófiai értekezés*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Wittgenstein, Ludwig (2004): *Logikai-filozófiai értekezés*. Atlantisz kiadó, Budapest.

Wittgenstein, Ludwig (1995): *Észrevételek*. Atlantisz Kiadó, Budapest.

Wittgenstein, Ludwig (1998): *Előadások az esztétikáról.* Latin Betűk Kiadó, Debrecen.

Wittgenstein, Ludwig (1998): *Filozófiai vizsgálódások.* Atlantisz Kiadó, Budapest.